

Pagini noi din istoria strategiei deznaționalizării românilor. II*.

ION DUMITRIU-SNAGOV

Decesul nunțiului de la Viena, Alexandru Bavona la data de 19 ianuarie 1912, care sesizase deja cursa deznaționalizării întinsă de Hedervary a adus în primul plan al acțiunii un personaj periferic a cărui corespondență îi demască incredibila sa rea credință : Francesco Rossi-Stockalper.⁴⁴

Reamintim că bogăția materialelor de arhivă este atât de mare încât acoperă perioada moment cu moment, iar în fiecare se confirmă date, se confruntă statistici și se dezvăluie intrigi. Este o țesătură cu un fir neîntrerupt între guvernul de la Budapesta — Rossi — Stockalper — Card. Merry del Val — Pius al X-lea. Aceștia din urmă i se prezentau numai promisiunile binefăcătoare și catolice ale guvernului maghiar (cu mare susținere calvinistă în interior).

Mai reamintim că nu avem în vedere reacțiile organelor românești, care au atins mari dimensiuni, cu mobilizări îndelungate, conferințe, proteste în parlament, campanii de presă ș.a. atât în Transilvania, cât și în România. Intervențiile la Viena, Budapesta și Roma de a nu se îngloba populația românească având deja o apartenență eclesiastică de peste două sute de ani (din timpul când practic nu exista problema unor greco-catolici „maghiari“), și prezentarea politicii de deznaționalizare s-au lovit de hotărîrea papei Pius al X-lea, mergînd pînă la a refuza primirea delegației episcopilor români conduși de mitropolitul de la Blaj⁴⁵. Memorii, scrisori, pagini de un dramatism cutremurător care aminteau parcă marea vocație a acestei ramuri din poporul român de a fi mereu revendicați și totodată desconsiderați de Roma, n-au reușit nici măcar să pătrundă prin filtrul Secretariatului de Stat. Zeci de mii de semnături pe memorii în limba română și maghiară, protestînd împotriva silitei asistențe „religioase“, au rămas strînse ca pachete întregi în sertarele lui Eugen Pacelli (viitorul papa Pius al XII-lea), în acel timp secretar al Congregației Afacerilor Ecclesiastice Extraordnare.

Obiectivul strategiei deznaționalizării se definise acum cu precizie : teritoriul de înglobat trebuie să fie cît mai mare și cu precădere în Transilvania. Schema Hedervary — Rossi — Stockalper trecea „nucleul“ Hajdudorogului pe al doilea plan și urmărea harta depusă la Roma la 1900, în care populația românească era „maghiarizată“ peste noapte, deși episcopul D. Radu de la Oradea arătase cum sînt eludate sate maghiarizate din Ungaria și sînt introduse sate curat românești din Transilvania;⁴⁶ iar Conferința de la Blaj din 17 februarie 1912 arăta (pentru a cita oară !) cum sînt răpiți premeditat români numai pentru a-i integra în cîmpul de ofensivă antinațională.⁴⁷

⁴⁴ Ibidem, Fasc. 2, Protocol N. 55 446/12.II.1912

⁴⁵ Ibidem, Protocol N 58 090 28.VI.1912

⁴⁶ Ibidem, Protocol N 55 849/12.III.1912

⁴⁷ Ibidem, Protocol N 55 642/18.II.1912

* Partea întâi a studiului a apărut în nr. 3, 1987.

O mostră din informațiile cu care Rossi-Stockalper alimenta direct pe secretarul de stat. Card. Merry del Val, este edificatoare :

Viena, 23 februarie 1912

Nr. 170

Eminență,

Ca probă mai bună decât v-am trimis în rapoartele ce cu onoare le-am înaintat Em. Voastre, asupra creării unei noi episcopii de rit greco-catolic în Ungaria, adică despre faptul că episcopii români voiau să câștige timp pentru a agita și a avea tihnă să acționeze împotriva acestui proiect numai cu scopul fanatismului național, îmi permit a vă trimite, în anexă, o scrisoare pe care am primit-o de la Excelența Sa Arhiepiscopul Netzhammer de la București. Din aceasta, Eminența Voastră va putea desluși cu ușurință cum a fost falsificată situația : aceasta este în întregime opera episcopului Radu de la Oradea.

Deja îmi spuseseți atâtea la Budapesta, Ep. Radu și Can. Suciuc ca și cele ce se pot auzi de la Arhiepiscopul de București. Se vede că s-au adresat lui căutând a găsi ca înecatul un pai de salvare ; și au demonstrat încă o dată că intenția lor nu este decât pur și simplu politică și națională.

Cum s-ar putea gândi altfel, dacă Mgr. Netzhammer spune deschis că „se crede că Roma lucrează cu maghiarii și împotriva națiunii române“ și, mai jos, „că se vrea cedarea la presiunile maghiarilor ?“. Iar concluzia este același obișnuit refren, adică să nu se ia repede hotărârea.

Eminența Voastră cunoaște cât de periculoasă ar fi acordarea unei amnării acelor episcopi, care ar profita să continue agitația nejustificată pe care o fac împotriva intereselor spirituale ale credincioșilor, unicul scop pe care S. Scaun și-l propune în astfel de cazuri.

Nu se poate spune cât de necesară este dividerea episcopiiilor în acest împrejur, mai ales în Ungaria, unde din cauza întinderii teritoriale și prin numărul mare de credincioși, îngrijirile spirituale sînt rău executate. Este dureros să constăți cum chiar episcopii nu înțeleg aceste necesități și se lasă conduși de sentimente politice. Fără a mai vorbi de impresia jenantă pe care ar produce-o guvernului maghiar și de consecințele pe care le-ar putea avea amestecul arhiepiscopului de București într-o chestiune absolut internă și față de care el este completamente pe dinafară.

Îi vor scrie personal Mgr. Netzhammer în chip particular pentru a-l pune în clar cu situația și pentru a elimina toate neînțelegerile care ar fi putut ieși prin expunerea lucrurilor făcute fără obiectivitate.

Al Eminenței Voastre...⁴⁸

Cît de obiectiv era zelosul diplomat al papei în aprecierile făcute, o demonstrează un raport adresat aceluiași cardinal, de la care nu trecuseră decât șase zile :

„Ca urmare a telegramei cifrate trimisă ieri din Budapesta...

Cum v-am mai spus, episcopii români voiau să prelungească mult chestiunea creării diocezei, încredători că astfel va rămîne nerezolvată. Acești episcopi au făcut totul pentru a câștiga de partea lor opinia publică și clerul, dar fără a reuși.

⁴⁸ Ibidem. Protocol N 55 850

De fapt, în aceeași zi în care s-a ținut conferința a apărut în ziarul *Budapest Hirlap*, un articol în care se preamărește triumful limbii maghiare introdusă ca limbă liturgică în noul episcopat care se va crea ⁴⁹.

Regia urma cursul strategiei deznaționalizării și nimic nu putea să-i stea în față, cu oricâte probe s-ar fi venit asupra irealismului său politic. Totul era deja hotărât :

Cardinalul Merry del Val, scria la 22 februarie 1912 mitropolitului român Victor Mihalyi :

„St. Părinte Popa a analizat cu toată atenția Memoriul pe care Înălțimea Voastră i l-ați adresat la data de 14 crt., cu privire la crearea unei noi episcopii de rit bizantin în Ungaria.

După cum vă este bine cunoscut, această creare a fost deja decisă în liniile ei generale de către S. Scaun. Propunerea aceasta, chiar și amănunțele de încorporare a fiecărei parohii la noua episcopie, v-a fost adusă la cunoștință încă de la începutul lunii noiembrie din anul trecut...“ ⁵⁰.

Totul era deci decis și nimic nu admitea Vaticanul în apărarea propriilor structuri eclesiastice (autonomia Provinciei Ecclesiastice de Făgăraș și Alba Iulia nu fusese cu nici un act suprimată). Cele două poziții se deliniaseră ca fronturi de luptă : de o parte erau credincioșii, de alta autoritățile conduse de însuși Pius al X-lea. Dar, dacă papa și armata lui erau hotărâți, masele din Transilvania tot nu puteau înțelege că „apărătorul“ dreptății lor nu își va lua locul de frunte și că ei vor fi înțeleși.

La București, unde opinia publică și autoritățile urmăreau cu atenție ofensiva de deznaționalizare și făcea demersuri la toate nivelele, se spera, la fel, într-o înțelegere din partea Vaticanului.

Din jurnalul Arhiepiscopului catolic Raymund Netzhammer (a cărei arhivă personală am descoperit-o recent și ale cărui Memorii sînt în curs de apariție), desprindem amănunte interesante :

În fața Curții de la București el declara, la 10 martie 1912, cum încă din anul 1909, actualul episcop de Győr, Dr. Varady (pe atunci director în Ministerul Cultelor de la Budapesta) îi dezvăluise planul de creare a episcopiei de Hajdudorogh : ⁵¹

Deși R. Netzhammer nu a fost prea concesiv față de români, filtrînd totul prin conservatismul catolic (și cu vederi latinizante față de uniții din Ardeal), s-a simțit obligat să meargă personal la Roma și să pledeze în fața autorităților centrale.

La 22 aprilie 1912 el notează în jurnalul său de zi :

„Am mers singur la Propaganda Fide, la seriosul dar părintescul cardinal Gotti, cel care m-a consacrat ca arhiepiscop... El este foarte nefericit pentru înființarea episcopiei maghiare ! S-a procedat fără Propaganda Fide și nici memoriul ep. Radu, nici protestele românilor uniți și nici intervenția lui V. Ghica nu au avut succesul sperat. Totul s-a terminat și publicarea actului papal de constituire este pregătită. Primatul Ungariei, card. Vaszary, a susținut de mulți ani întrebuintarea limbii maghiare în liturghie. Cu toate că Vladimir Ghica a fost primit de papa numai cu condiția de a vorbi despre dioceza maghiară-orientală, prie

⁴⁹ Ibidem, Protocol N 55 611

⁵⁰ Ibidem, Protocol N 55 717

⁵¹ Memorii, vol. I, p. 68

tenul meu, cardinalul, m-a sfătuit că totuși, în timpul audienței să-mi exprim îndoielile mele asupra ei.

După această convorbire am mers la Vatican, am rugat pe majordomul curții, Mons. Ranazzi, pentru audiența papală și am căutat să ajung la secretarul de stat, Card. Merry del Val.

În anticamera sa am întâlnit pe Mons. Gianni, care mi-a spus că este de la sine înțeles că Vaticanul nu se poate amesteca în noua episcopie ungară.

Cardinalul Merry del Val m-a primit cu multă prietenie. El s-a interesat de Sturdza și de Brătianu, și a căutat să mă liniștească în privința episcopiei de Hajdudorogh; că scrisorile mele către Nunțiatura din Viena și către cardinalul Rampolla au fost luate în seamă; că nu este nici un motiv de teamă și că totul este în ordine.

Miercuri 24 aprilie

Audiența solicitată mi-a fost acordată chiar astăzi, înainte de masă. Sf. Părinte Pius al X-lea, arăta bine, însă a slăbit față de acum trei ani.

După trei minute, discuția noastră a fost numai despre episcopia maghiară. Papa spune:

— Nu există nici un motiv de neliniște din cauza ei.

— Sanctitatea voastră are încredere?

— Desigur! Cîteodată maghiarii sînt oameni groaznici! Trebuie să ne gîndim la ceea ce fac ei tocmai acum cu bătrînul împărat.

— Împăratul este îngăduitor cu guvernul ungar și cedează.

— Ce ai vrea să facă? El caută să-i cîştige. De multe ori cedează și în fața episcopilor. Între ei sînt în Ungaria persoane ciudate, ca episcopul din Erlau și Cardinalul Vaszary!

— Mî se pare că aceștia l-au cîştigat pe împărat pentru planurile lor și vor să-l pună și pe Sf. Părinte, în chestiunea limbii maghiare ca limbă liturgică, în fața unui fapt împlinit!

— Nu cred c-o să facă guvernul așa ceva!

— Sfînte părinte, eu știu asta de la Mgr. Varady, de cînd era consilier în Ministerul Cultelor.

— Așa, de la Mgr. Varady? L-am cunoscut la Veneția. Multă vreme n-am vrut să-l numesc episcop, dar la urmă am cedat. A lucrat bine pe cînd era consilier ministerial, dar cu ideea lui că o parte din moșiile episcopale să fie date țăranilor nu am fost de acord și am refuzat-o! Ce v-a spus în privința limbii maghiare ca limbă liturgică?

— Că se va introduce și Vaticanul va fi pus în fața unui fapt împlinit.

— Aceste tendințe le cunosc și luptăm împotriva lor. În noua episcopie este indicată limba liturgică greaca veche, după cum au propus chiar cei din guvernul maghiar, după ce au primit refuzul nostru pentru limba maghiară.

— Oare se vor ține de cuvînt? Cărțile orientale bisericesti sînt deja traduse în limba maghiară și tipărite.

— Asta știu, dar este nepermis.

— Se spune că sînt preoți maghiari-uniți care țin liturghia în limba maghiară. Mă tem că Sf. Părinte va fi pînă la urmă cel înșelat!

— Este posibil ! dar trebuie să cred, dacă Primarul din Ungaria și episcopii lui mă asigură că vor să folosească greaca veche, conform ordinului.

— Nici un român nu crede că se va executa acest ordin !

— Românii nu trebuie să reproșeze nimic maghiarilor ! În fond românii întrebuițează pe nedrept limba lor ca limbă liturgică.

Sfinte părinte, mi-e teamă că în România se vor produce nemulțumiri și chiar contra noastră a româno-catolicilor, când se va afla că multe parohii române unite din Ardeal vor fi încorporate la noua dioceză de Hajdudorogh !

— Eu sper că totul se va aranja în liniște ! Chiar și Dvs. puteți contribui, în calitatea ce o aveți, explicînd și liniștind elementele rebele... ! Ce mai face bătrînul ministru Sturdza ? Nu a devenit catolic ?...⁵²

„București, vineri 1 mai 1912

După întoarcerea mea m-am simțit obligat să-l vizitez pe primul ministru Maiorescu. să-l informeze personal de demersurile mele la Roma împotriva episcopiei de Hajdudorogh. Din păcate a trebuit să-l anunț că discuțiile s-au încheiat și publicarea decretului se așteaptă din moment în moment. Să sperăm că va rămîne numai pe hîrtie. Maiorescu a fost surprins cînd am povestit vizita mea la Nunțiatura din Viena, unde Mgr. Rossi-Stockalper mi-a spus că și moștenitorul tronului, Francisc-Ferdinand este împotriva episcopiei maghiare, dar că totul e în zadar fiindcă papa a scris în această privință o scrisoare împăratului și secretarul de stat, card. del Val, este de acord cu totul.⁵³

Intervențiile au continuat și, la fel presiunile guvernului de la Budapesta. Pentru data de 29 mai/11 iunie s-a convocat Marea Adunare la Alba Iulia. Din cei aproape 20 000 de delegați români s-a ales sub președinția lui Gheorghe Pop de Băsești un comitet de acțiune, compus din personalități de vîrf ale tuturor ținuturilor ardelenne și, după ce s-a redactat un memoriu către Roma, s-a formulat un program de acțiune, cu hotărîrea unanimă a populației de a rezista politicii de deznaționalizare. A fost un nou avertisment dat autorităților asupritoare și adunarea a constituit ultima repetiție generală a Marelui Adunări Naționale de la 1 decembrie 1918, de pe același Platou al Românilor de la Alba Iulia, cînd s-a hotărît unirea Transilvaniei cu restul țării.

Ecoul acestei Mari Adunări este în zecile de mii de semnături conținute de Memoriul intitulat : Protest —aderința — rugare, „contra estrădării și adnexării cerute a vreunei parohii, ori și numai a unui suflet din Neamul Românesc, fie că și-a pierdut limba, fie că vorbește, la plănuita dioceză greco-catolică maghiară... aderăm și ne declarăm solidari cu toate concluziile meetingului din Alba Iulia... cerem și ca suflete, și ca oameni, și ca români și ca cetățeni loiali scutul și apărarea Sf. Scaun Apostolic contra tendinței de a fi tractați drept cvantitate neglijabilă și material bun de exploatat bisericește și politicește !

Memoriile au ajuns pe masa lui Eugeniu Pacelli și s-au arhivat, fără a lua alt curs : hotărîrea era luată de mult timp înainte și strategia se organizase fără fisuri în organele de decizie imperiale și papale : la 8 iunie, papa semnase decret

⁵² Ibidem, p. 81—82

⁵³ Ibidem, p. 91

tul intitulat *Christi fideles graeci*, prin care se înființează dieceza greco-catolică maghiară de Hajdudorogh, cu limba liturgică greacă veche. În această dieceză era cuprinsă populația astfel :

Din episcopia Munkacs	70 parohii
..... Eperjes	3 parohii
..... Gherla	4 parohii
..... Oradea	44 parohii
Arhi-ep. .... Făgăraș	35 parohii
Budapesta	1 parohie

Totul se prevăzuse anterior, ca să se ajungă de la nucleul din Munkacs, la configurația statistică și geografică sancționată de Pius al X-lea după dorința Budapestei :78 parohii în Ungaria, 79 în Transilvania și una în capitala regatului.

Și totuși renunțarea la luptă nu apăruse în rîndurile masei. Roma înțelese doar că nu trebuie să forțeze decizia și a amînat publicarea ei pentru 17 noiembrie. Vaticanul, cu perseverență rece își urma cursul pe linia guvernului șovinist, fără să se aștepte că din satele Transilvaniei alte mii și mii de semnături îl vor pune în judecata istoriei.

Numai cîteva rînduri din noile memorii și sint demonstrative pentru felul în care a fost primit decretul papal și pentru poziția fermă de a refuza noua reformă ;

„Preafericite Părinte !

De ce ne-am temut toți credincioșii, toți cei ce veneram cu sinceritate religioasă autoritatea supremă bisericească și cinștim tradițiile nouă atît de scumpe ale veacurilor, ca o oglindă nepătată a credinței strămoșilor noștri, s-au săvîrșit prin Bula emanată de Preasfinția Voastră în 8 iunie a.c.

Stăm uimiți în fața acestui document trist al timpurilor...

Noua dieceză este pentru cei ce vorbesc ungurește și pentru cei ce au cerut înființarea ei.

Dar noi sîntem români, și deși sînt între noi care vorbesc ungurește, toți sîntem români, și cei mai mulți nici nu vorbim altfel, decît numai românește, și nu am cerut niciodată înființarea episcopiei ungurești...

Sîntem hotărîți a ne apăra altarele străbunilor noștri, limba și legea noastră românească pînă la moarte...

Una ne uimește și încă cu tot dreptul...

Anume : S. Scaun Apostolic de Roma a fost pururea apărătorul chemat al popoarelor asuprite, pururea și fără rezerve și-a pus în cumpănă cuvîntul aucto-ritativ pentru drepturile popoarelor, și pentru condamnarea tiraniei.

Ce s-au putut întîmpla, ce spirit tainic a putut prevala la S.Scaun din Roma ?...

Noi punem în cumpănă dreaptă sentimentul național cu sentimentul nostru religios. Sîntem convinși, că aceste sentimente ... nu trebuie să vie niciodată în contradicere, în contrast sau dușmănie ...

Rugăm cu toată insistența, și cu fiasca iubire și umilînță pre Sfinția Voastră să binevoiți a ne reda liniștea religioasă sufletelor noastre și a ne reincorpora către diocezele de la care am fost zmulși fără știrea și fără voia noastră“.

„In hoc signo (+) vinces!
Dumnezeu către Coștăntin-
Marele — contra păgânului
Maxentiu.

„Nos genere et sanguine Romani“
Isaiașu regele bulgare-român
către Papa Ioanin al III.

Protest—aderință—rugare.

Subscriși credincioși greco-catolici români din parohia *Scaunmagierus* dieceza Gherlei (Ardeal—Ungaria), în interesul binepnceput al mântuirii sufletelor, în interesul Bisericii, al catolicismului în Orientul Europei și cel al Sfântului Scaun Apostolic de Roma. — în numele umanismului, al rasei latine, al vigorosului Neam Românesc și în interesul statului ungar, care n'are lipsă de nemulțumiri — acest mozaic de limbi și naționalități. — care chiar se află în fața respântiei istorice, (sufragiul universal) — nel mânătorii din agonie al catolicismului din Ardeal și Ungaria (1700) și pilastri de granit și pururea credincioși ai augustei Dinastii catolice, (1700—1912) — „nos genere et sanguine Romani“! — noi **filii Romei!** — cu câtă reverință, cu atâta bărbăție și nelndaplecare română—românească **protestăm** sârbătorește, sus și tare în fața Sf. Scaun Apostolic și în fața Mamei—Roma, *declinând răspunderea pentru armări* pe teren religios, și **cerem sprigin** contra strădunșii de știrbire a integrității Provinciilor noastre Mitropolitane de Alba-Iulia și Făgăraș, contra estradării și adnexării cerute a vreunei parohii, ori și numai a unui suflet din Neamul Românesc, fie că și-a pierdut limba, fie că o vorbește, la plănuita dieceză gr-cat, maghiară, *aceasta punde în munte spre calvinizare* **protestăm** contra violării unilaterale a pactului de unire (1700) și **protestăm** contra tractării militarești (termen de 8 zile, audiență de 23 minute) a Mărimii noastre Cer Episcopesc pe aceeași temă. —

aderăm și ne declarăm solidari

cu toate concluziile meetingului din *Alba Iulia*, în cauza episcopiei gr-cat maghiare, — și în urmă, —

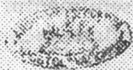
cerem

și ca suflete, și ca oameni, și ca români și ca cetățeni leali, scutul și apărarea Sf. Scaun Apostolic contra tendinșii de a fi tractați drept evanțitate negligeabilă și materiat hunc de exploarat bisericăște și politicăște!!

Protestăm! Aderăm! Ne rugăm!

Dat în *Scaunmagierus* la 29. Maiu

1912.

Kusmercan Ion
prim sursator ca martor.

Teodor Moldovanu
preot. martor.

PREA FERICITE PĂRINTE!

De ce ne-am temut toți credincioșii, toți cei ce venerăm cu sinceritate religioasă auctoritatea supremă bisericească și cinșim tradițiile nouă atât de scumpe ale veacurilor, ca o oglindă nepătată a credinței strămoșilor noștri: să nu săvârșim prin «Bolla» emanată de Preaștația Voastră în 8 Junie a. c. «Christifideles graeci ritus catholici».

Stăm umiliți în fața acestui document trist al împăraților.

Umirea și tristărarea noastră învasează două cauze principale.

Întâi din acea cauză, că în această «Bolla» în mod superficial, fără nici un motiv, se chinărnă apuzăminte vechi bisericești săvârșite prin abdicarii seculare, se căcază drepturi călătigate, — iura adquisita — se vatămă sentimentul religios al unui popor întreg și se provoacă resentimentul și revolta episcopilor în toate bisericile orientale. Apoi:

Istoria și dreptul canonic, precum și considerățiunile serioase asupra situațiunii prezente a bisericii catolice, justifică pe deplin umerea și tristărarea noastră.

Biserica noastră românească în decursul veacurilor întinsească, atât pe vremea prigonițiilor împăraților irani, pe urmă în epocile prozape ale migrațiunilor popoarelor barbare, s'a dezvoltat încet-încet dar cu pași siguri, pe temelii învățăturilor apostolice, din ceia durtăi vremuri ale creștinismului.

Năvălirile barbarilor, hereziile de tot soiul, influențele greco-bizantine și cele slavone, au împedecat adesea, au îngreunat purarea, dar nu au putut oprî evoluțiunea firească a gențiunii latino-române al poporului nostru, și deodată cu constituirea etnică a națiunii române, aflăm constituită și biserica românească în cadrul asezămintelor bisericești orientale, cu limba română, și cu obiceiurile religioase aduse de creștinii alături în esta nestăruită a colonilor Traiane.

Nici Bizanțul grecesc, nici slavonismul arho-bulgar n'au putut se țină încetălag gențiunismului în dezvoltarea sa, și ca atât mai puțin hereziile protestante — calvine, protestante de nași și de maghiari, ci la vremea bolărită

Beatissimo Padre,

Cio che fatto abbiamo temuto, noi tutti, che venieramo sinceramente l'autorità suprema ecclesiastica, ed adoriamo la tradizione a noi tanto cara, dai secoli, che consideriamo come uno specchio purissimo dell'i fede dei padri nostri: si romanesse per la «Bolla» emanata dalla S. Vostra agli 8 di giugno a. c. «Christifideles graeci ritus catholici».

Attenti e stupefatti siamo in faccia a questo triste documento dei tempi!

Il nostro stupore insieme colla più profonda tristezza siegue da due cause principali.

Primo da quella causa, che in questa Bolla di maniera affatto superficiale, e senza alcun motivo, si distruggono antiche istituzioni ecclesiastiche, santificate da venerabili consuetudini secolari, e si calpestano diritti acquisiti, — iura adquisita, — si offende il sentimento religioso di un intero popolo, e si provoca il risentimento e la rivolta degli spiriti, in tutte le chiese orientali. Poi:

Considerazioni scete sopra la storia, sopra il diritto canonico, e sopra la situazione presente della Chiesa cattolica, giustificano pienamente la nostra meraviglia, come la nostra tristezza.

La nostra chiesa rumena si è sviluppata pian-piano, nel corso dei secoli passati, cominciando dal tempo delle persecuzioni terribili degli imperatori pagani, poi nelle tremende epoche della migrazione dei popoli, a passi siguri, sulla base delle dottrine apostoliche dei primi tempi del cristianesimo.

Le incursioni dei barbari, le eresie d'ogni fatta, le influenze greco-bizantine e quelle degli slavi, anno spesso impedito e sempre aggravato l'evoluzione naturale del genio latino-romano del nostro popolo, ma non l'hanno potuto trucidare, e così avvenne, che insieme colla formazione etnografica della nazione rumena, troviamo costituita anche la chiesa rumena, nei quadri delle istituzioni della chiesa orientale, colla lingua rumena, e colle consuetudini religiose portate dai cristiani trapiantati nell'immensa moltitudine della colonia Traiane.

Né il Bizanzzo greco, né lo slavismo serbo-bulgaro, poterono tenere incatenato il genio rumeno del nostro popolo, e tanto meno le eresie protestanti — calvine — luterane, accet-

În Arhiva Secretă a Vaticanului, unde ne-au rămas memoriile arhivate de Eugeniu Pacelli, în reuniunea consistoriului papal sînt înregistrate, prin cuvîntul lui Pius al X-lea, efectele poziției maselor : să se amine aplicarea deciziei din cauza agitației românilor.

Memoriile au continuat și în primăvara anului 1913, cu aceleași rugăminți de a nu fi încorporate satele nemaghiare la noua episcopie. Vaticanul, inflexibil în hotărîre, a făcut în 21 aprilie un nou pas tactic : a numit pe Ștefan Miklósy, primul episcop de Hajdudorogh, sfințit abia în 5 octombrie al aceluiași an astfel că inovația să se acomodeze treptat și să treacă neobservată la baza societății.

De la germenii acțiunii lansate prin Congresul preoților din 16—17 februarie 1868 pentru un vicariat greco-catolic la Hajdudorogh, care să-i cuprindă pe credincioșii de limbă maghiară (sprijinit de ministrul G. Andrassy) din cele 33 de parohii din episcopia de Munkacs și înființat în anul 1873, crescuse un abil instrument politic cu implicații continentale. Aparatul de stat al Ungariei se perfecționase între timp prin legislație adecvată pentru obligativitatea limbii maghiare, iar codul pentru deromanizarea Ungariei avea, sub semnătura lui Huszar Antal (A Magyarország Románok bizalmas használatára munkatársak közreműködésével, Budapesta, 1907), autoritate programatică. Libertatea legitimă de exprimare în slujbele religioase în limba poporului — respectiv limba maghiară — devenise pretextul pentru oprirea romanilor care foloseau, printr-o îndelungată tradiție, limba proprie. Europa cunoștea prin cazul Hajdudorogh un adevărat război al limbii și Vaticanul era protagonistul principal. Acesta a concurat cu guvernul de la Budapesta pentru crearea unui hibrid politic și religios irealist, fiindcă nici episcopia ca instrument politic al deznaționalizării și nici decretul de a introduce limba veche nu puteau avea viabilitate.

Crearea unei episcopii de obicei nu poate avea un caracter experimental, așa cum s-ar putea crede că era intenția lui Pius al X-lea (care am văzut că accepta senin să fie înșelat), fiindcă ea trebuie să corespundă unei necesități liber acceptată de masa credincioșilor. Acest procedeu de convertire forțată a creștinilor la creștinism constituia oricum o inovație medievală în plin secol XX. Și totuși, Pius al X-lea, ajunsese să accepte, în principiu, o modificare a bulei eminate, iar contele Tisza declara că este dispus să cedeze din partea guvernului. Dar aceasta nu însemna nicidecum o înțelegere a realității, menținîndu-se incisivitatea diplomației și dominarea în teritoriu.

În jurnalul său, arhiep. R. Netzhammer nota la Roma în 3 mai 1913 :

Am cerut o întrevvedere cu secretarul de stat, cardinalul Merry del Val, care mi-a fost acordată ieri seara... În curînd a venit vorba de dioceza maghiară și eu i am răspuns foarte sincer :

— Eminentă, noi avem din cauza acestui Hajdudorogh mereu de suferit. Zărele califică biserica catolică drept dușmană a națiunii române și spun că limba greacă în liturghie este o unealtă ridiculă pentru a introduce ușor și pe neobservate limba maghiară.

— Eu înțeleg aceste acuzații din partea românilor.

— Ar trebui să se excludă parohiile curat românești din această episcopie.

— Se pare că s-au luat într-adevăr parohii curat românești. Dar asta nu a fost deloc intenția S. Scaun ! Se pare că guvernul maghiar ar vrea să ajungă

la un compromis. Prima listă a parohiilor a fost redusă și noua listă a fost stabilită cu episcopul Radu...

— Românii sînt indignați !

— Românii și-au făcut singuri rău prin repetate scrisori, reproșînd Vaticanului că nu are dreptul să alcătuiască o nouă dieceză cu elemente maghiare !...

— Dacă se vor separa parohiile românești poate va fi totul bine.

— Ce părere are Maiorescu despre această chestiune ?

— După părerea mea, nici Maiorescu și nici Sturdza, pe care îl cunoașteți, nu fac din asta o tragedie. Și regele Carol este liniștit, văzînd că nici după intervenția energetică a moștenitorului tronului, arhiducele Franz Ferdinand, nu s-a ajuns la vreun rezultat !

— Am regretat că nu am putut satisface dorința arhiducelui. Politica lui diferă de aceea a împăratului și pentru mine părerea împăratului este cea justă !...⁵⁴

După cîteva săptămîni la 17 august 1913 la Fiecht, R. Netzhammer nota :

„De dimineată l-am întilnit la cafenea pe contele Majlath, episcopul de Alba Iulia. El se afla, ca și în altă dată, în vacanță la Achensee și de ieri este aici în vizită. Mă bucur că întilnesc pe vecinul meu ardelean și îl felicit pentru buna desfășurare a sinodului episcopal... Am vorbit de politică, de sfîrșitul Războiului Balcanic...

Între episcopul Majlath și mine a avut loc următoarea discuție :

— Crearea noii dieceze de Hajdudorogh a contribuit foarte mult la ura românilor împotriva monarhiei !

— Eu nu am fost niciodată întrebat de formarea acestei dieceze — a spus Majlath — și episcopii români sînt pe nedrept supărați pe mine. Am primit de două ori scrisori de la Nuntiatură în privința asta...

— A venit un preot din noua dieceză la Brașov... și a slujit liturghia în limba maghiară, a spus Majlath.

— Cazul de la Brașov este un fapt care în chip neîndoielnic ne-a prejudiciat în România, dovedind că această dieceză are ca scop maghiarizarea popoarelor nemaghiare.

Am vorbit apoi mult despre școlile maghiare din România și de preoții maghiari care ne sînt trimiși de diecezele ungare. Episcopul Majlath crede, după cum a auzit, că aceștia nu corespund. Eu l-am asigurat că am un cooperator de prim rang...⁵⁵

Europa în întregime fierbea de conspirații. Preoții „misionari“ treceau Carpații, în România, și cutreerău satele catolice în care-i căutau pe conaționali lor, sub pretextul studiilor, trimiși chiar cu recomandare ierarhică și activînd cu asistența diplomatică.⁵⁶ De partea opusă, nu scădea cu nimic rezistența ajungînd pînă la violența atentatului : la 23 februarie 1914, un pachet exploziv trimis prin poșta din Cernăuți pe adresa episcopului Miklosy i-a distrus cancelaria din Debreczin. Bănuiți de autoritățile austro-ungare nu au fost decît românii (nu și rutenii !), acționînd sub îndemnul Rusiei.

Izbucnirea Primului război mondial a făcut însă ca efectele practice ale organizării diecezei să nu avanseze decît cu paliditatea neputinței. Un oarecare

⁵⁴ Ibidem, p. 175

⁵⁵ Ibidem, p. 194—195

⁵⁶ Ibidem, p. 249—250

reviriment a cunoscut episcopul prin publicarea Schematismului pe anul 1918, rămas un monument al „Paradisului pierdut“, o mărturie a unor contradicții compromițătoare. Citim în paginile lui referitoare la Transilvania: biserici cu hramul Sfânta Paraschiva — pe care calendarul propriu n-o menționează (ea fiind recunoscută în calendarul ortodox), parohii de limba română dependente de episcopia de limbă maghiară, deservenți români care formează structura de cadre a episcopiei. Nu lipsește nici mărturia expansiunii teritoriale în... Moldova, anexind Ciugheșul din jurisdicția episcopului catolic de la Iași, districtul Trotuș, la districtul Ciuc.

Ceea ce a realizat practic „conflagrația Hajdudorogh“ este tocmai ceea ce nu și-au propus guvernânții șovini: tonusul de apărare a caracterului național al populațiilor nemaghiare. Conștiința de unitate națională a românilor a suferit un proces de radicalizare exprimată cu mai mare forță în înțeleștarea de eliberare a teritoriilor de ocupații Puterilor Centrale. Măsura acestor eforturi este dată de hotărârea cu care la 1 Decembrie 1918 întregul popor român, în virtutea dreptului de autodeterminare, a realizat statul național unitar cu aceeași dârzenie cu care pe Cîmpia Libertății din Alba Iulia s-a proclamat unirea Transilvaniei cu restul țării. Și, ca un reflex al hotărârii asupra propriului destin și al recunoașterii internaționale, apare promptitudinea cu care chiar Vaticanul, într-o orientare, a anulat jurisdicția Hajdudoroghului în teritoriile Transilvaniei la 10 mai 1919 pentru Episcopiile de Oradea și Gherla, și la 29 iunie 1919 pentru Arhiepiscopia de Făgăraș și Alba Iulia, măsură care a anticipat Tratatul de la Trianon.

CONCLUZII:

Cazul Hajdudoroghului este un exemplu de feudalism întârziat în istoria Europei și demonstrează absurditatea strategiei deznaționalizării popoarelor printr-o alianță a autorităților de stat și eclesiastice. Din evoluția confruntărilor dintre masele populare românești și guvernânții șovini — laici și eclesiastici, așa cum o probează atâtea documente, se evidențiază următoarele concluzii:

1. Autoritățile austro-ungare au recunoscut originea nemaghiară a „maghiarilor catolici de rit bizantin“ provenind din ruteni și români deznaționalizați, în realitate maghiarofoni de tradiție nemaghiară, prin care, folosind un grup social-religios au construit o strategie a deznaționalizării.

2. Legislația din statul aristocratic maghiar avea la bază identitatea artificială dintre cetățenie și naționalitate, folosind maghiarofonia ca instrument de camuflare politică, spre un pretins salt genetic.

3. Curia centrală a Bisericii Catolice, dependentă conjunctural de evenimentele politice a sfinșit prin a se oferi ca instrument social de deznaționalizare, intrînd în contradicție cu propria structură de masă.

4. Artificialitatea soluției Hajdudoroghului a fost probată prin:

a) Utopia de a introduce limba greacă veche.

b) Irealismul manevrei politicii șoviniste de a interveni împotriva cursului istoriei prin comitete și comisii, decrete și scrisori sacre ale conservatorilor din vechiul regim feudal-aristocratic, promovînd o acțiune de tip medieval prin administrația eclesiastică.

c) Imposibilitatea de a stăvili forța acțiunilor de masă românești, împiedicînd absolutismul deciziei papale.

d) Evoluția istorică generală a făcut ca fenomenul să fie realist, circumscris, în final, la masa maghiarofonilor care, în baza dreptului de liberă exprimare reli-

gioasă, își are justificată dorința de organizare proprie și pe care societatea are obligația să o respecte.

5. Inconsistența tezei deznăționalizării impusă ca rațiune de stat a fost probată de evoluția istorică prin care s-a afirmat și recunoscut dreptul popoarelor la autodeterminare în politica internațională.

R É S U M É

L'auteur démontre par la présentation du cas Hajdudurog, l'absurdité de la stratégie de la dénationalisation des peuples par une alliance des autorités d'État et ecclésiastiques. Dans l'évolution des confrontations des masses populaires roumaines et des gouvernants chauvins — laïques et ecclésiastiques, comme le prouvent plusieurs documents, il en ressort : les autorités de l'Autriche-Ungrie ont reconnu l'origine nonhongroise, des hongrois catholiques de rite byzantin issus de ruthéniens et de roumains dénationalisés, en réalité maghyarophonés de tradition nonhongroise, par lesquels, utilisant un groupe social — religieux ont construit une stratégie de la dénationalisation ; la législation de l'État aristocratique hongrois se fondait sur l'identité artificielle entre la citoyenneté et la nationalité utilisant la maghyarophonie comme instrument de camouflage politique, vers un prétendu saut génétique ; La Curie centrale de l'Église catholique, dépendente du point de vue conjoncturel des événements politiques s'est offert comme instrument social de dénationalisation, entrant en contradiction avec sa propre structure de masse.

L'artifice de la solution du Hajdudurog a été prouvée par : l'utopie d'introduire l'ancienne langue grecque ; l'irrécél de la manoeuvre de la politique chauvine d'intervenir contre le cours normal de l'histoire par des comités et des commissions, des décrets et des lettres secrètes des conservateurs de l'ancien régime ; l'impossibilité d'entrever la force des actions de masse roumaines en empêchant l'absolutisme de la décision papale ; l'évolution historique générale fait que le phénomène soit circonscrit finalement à la masse des maghyarophonés que en base du droit de libre expression religieuse justifie son désir d'organisation propre et que la société a l'obligation de respecter, l'inconsistance de la thèse de la dénationalisation imposée comme ration d'État a été prouvée par l'évolution historique par laquelle on a affirmé et reconnu le droit des peuples à l'autodétermination dans la politique internationale.

P R É C I S

By presenting the Hajdudurog case the author shows the absurdity of strategy aiming at peoples denationalization by means of an alliance between State and the ecclesiastic authorities. From the confrontation development between Roumanian popular masses and the laic and ecclesiastic chauvinist governing civeles, as it si proved by several records, the following as render evident : the Austro-Hungarian Authorities recognized the non-Magyar origin of „Catholic Magyars of Greek rite“ resulting from denationalized Ruthenians and Rumanians, in reality Maghyarophonés of non-Magyar tradition, by the help of whom, using a social-religions group, they build up a strategy of denationalization. Legislation in the Magyar aristocratic State was based on the artificial identity between citizenship and nationality, using the Maghyarophonés as an instrument of political camouflaging, directed towards an alleged genetic leap. The central Curia of the Catholic Church, conjuncturely dependent on political events, ended as a social instrument for denationalization, coming into contradiction with its own mass structure.

The artificiality of Hajdudurog solution was proved by: utopy of introductoin the ancient Greek language; unrealism of chauvinist policy manoeuvre of intervening against history progress through committees and commissions, decrees and secret letters of the old regime Conservatives, impassibility to refrain the force of the Roumanian mass actions by hindering the absolutism of papal resolution.

History development, asserting an recognizing peoples right to self-determination, proved the foundlessness of the denationalization thesis imposed as State reason.